

Het morele kompas van Kellendonk

door Sven Vitse

‘Om het hardst betogen vrouwen dat de voor hen zo voordelige natuurlijke orde een vrouwvijandelijke kerker is’, zegt het personage Broer in *Mystiek lichaam*.* (Kellendonk 1986: 122) ‘Want wat is er mooier dan een verhaal over dat zwerfende ingewand, de schoot, dat dier in een dier, zoals de Ouden de baarmoeder noemden, dat tegen alle verdrukking in ruim baan maakt voor de Geschiedenis en haar trouwste bondgenote is?’, denkt de Geschiedenis in *Mystiek lichaam*. (Kellendonk 1986: 132) ‘Maar straks, wanneer je genoeg hebt van die dierlijke moederliefde, wanneer je de jaren des ondersheids bereikt, dan kom je vanzelf naar je vader, die steeds op je heeft gewacht’, zo spreekt het personage Pechman zijn zoon toe, in *Mystiek lichaam*. (Kellendonk 1986: 186)

Het zijn zinnen als deze die me altijd tegen de auteur Frans Kellendonk hebben ingenomen. Ze klinken me als hysterische reactionaire praatjes in de oren, de razernij van een man voor wie het vrouwenstemrecht de meest duistere schaduw van de verlichting is. Ik vind ze niet ironisch, ik vind ze niet geëngageerd, en ook niet autonoom, en ik heb nooit goed begrepen waarom ze zo nodig met de mantel der liefde moesten worden bedekt. Het zou stompzinnig zijn om *Mystiek lichaam* te reduceren tot een antifeministisch pamflet. Even stompzinnig is het echter om de misogynie te ontkennen of in de rook van een vage existentiële reflectie over de mens en het goddelijke te laten opgaan. Die laatste strategie zou niet minder een verarming van het werk impliceren dan de eerste.

De premisse van de autonomie, die het literaire werk diende te beschermen tegen een simplistisch levensbeschouwelijk oordeel, lijkt de ideologiekritische discussie over literatuur echter veeleer in te perken dan open te leggen. Rond *Mystiek lichaam* werd na de kritische recensie van Aad Nuis, waarin die laatste Kellendonk beschuldigde van homofobie en antisemitisme, een immuniserende mantel van autonomie opgetrokken. Als ik het themanummer van *Extaze* lees, dat 25 jaar na diens overlijden geheel aan Kellendonk is gewijd, constateer ik dat deze mantel vandaag beter isoleert dan ooit tevoren. Het stemt me somber, het irriteert me.

Dit themanummer van *Extaze* combineert artikelen van academici met meer persoonlijke beschouwingen van literaire schrijvers. Ik begin bij de academici. Jaap Goedegebuure wijst in zijn bijdrage aan dit nummer op de verwantschap tussen Kellendonks 'postchristelijke' katholicisme en 'de door het CDA gepredikte ideologie van het gezin als de hoeksteen van de samenleving', en hij brengt Kellendonks 'tamelijk enghartig uitvallende kritiek op de multiculturele samenleving' in verband met 'populistische politici als Pim Fortuyn en Geert Wilders'. (7) De maatschappelijke context van de hernieuwde Kellendonk-verering is inderdaad erg interessant. Het is al vaker opgemerkt dat Kellendonk in zijn proza, essays en opinies anticipeerde op culturele en ideologische spanningen die vandaag zeer actueel zijn, zoals de integratie van de islam in een westers land of, abstracter, het verlangen naar gemeenschap en zingeving in een steeds meer als versplinterd ervaren samenleving.

Op welke belangwekkende maatschappelijke uitdaging de verbeelding van de vrouw als 'dier in een dier' vooruitwijst, blijft vooralsnog onduidelijk. Dat zal dan wel die veelgeprezen ironie zijn, die van Kellendonk 'een ongemakkelijke auteur' maakt, van wie we zoveel houden omdat hij ons 'pijnlijk raakt in onze politieke correctheid'. (6) Met Goedegebuures opmerking over politieke correctheid heb ik het nogal moeilijk. Ik begrijp niet goed waarom in de huidige politieke cultuur, waarin Kellendonks conservatieve gedachtewereld steeds dominantier wordt (denk aan het succes van auteurs als Thierry Baudet en Éric Zemmour), diens opvattingen nog steeds 'tegendraads' genoemd kunnen worden.

Maar deze bespiegelingen doen wellicht weinig recht aan de inhoudelijke kern van Goedegebuures essay: de verhouding tussen *Mystiek lichaam* en het joods-christelijke geschiedenisbegrip. Goedegebuure traceert heel helder Kellendonks fascinerende worsteling met het geloof, zijn inzicht in de aantrekkingskracht en de ongerijmdheid van het christelijke godsbegrip, en zijn vandaag zeer relevante overtuiging 'dat de gemeenschap tussen mensen ertoe doet'. (10)

De bijdrage van Rick Honings is verwant aan die van Goedegebuure. Honings presenteert een overzichtelijke analyse van Kellendonks wereldbeeld, zijn religieuze opvattingen en zijn polemische uitspraken. Net als Goedegebuure neemt Honings de vaak bespote kritiek van Aad Nuis op *Mystiek lichaam* als uitgangspunt. Op Honings' heldere presentatie van

Kellendonks standpunt in deze discussie wil ik niets afdingen. Mij boeit vooral de vanzelfsprekendheid waarmee Nuis' kritiek vandaag als geschiedenis wordt behandeld, louter afzetpunt voor Kellendonks eigen poëtische opvattingen. Haast lachwekkend vind ik Kellendonks geklaag dat door de beschuldiging van antisemitisme 'vragen worden opgeroepen die helemaal niets met het boek te maken hebben'. (70) En dat over een boek waarin bijvoorbeeld te lezen staat: 'Flikkerij en jodendom, dat was van hetzelfde overbodige laken een pak.' (Kellendonk 1986: 152) Je moet wel een genie zijn als je met zulke onzin weggomt.

Hoewel: sommige essays in dit nummer suggereren dat het Kellendonk niet heel moeilijk is gemaakt. Peter J. van Dijk vertegenwoordigt een literaire cultuur waarin een wild om zich heen trappende auteur als Kellendonk goed gedijt. Preciezer geformuleerd: een literaire cultuur die het intense engagement van een auteur als Kellendonk tegelijk kan accommoderen en van elke urgentie en diepgang ontdoen. Het centrale concept hierin is polyinterpretabiliteit. 'Kellendonk construeerde een polyfonie van verschillende, sterk uiteenlopende "stemmen", waarvan er niet één als *de* zienswijze van de schrijver kan, of beter: mag gelezen worden.' (38) Dat woordje 'mag' is belangrijk, want het gaat hier inderdaad om een verbod. (Terzijde: wat als alle stemmen eensluidend zijn, zoals het koor van mannen in *Mystiek lichaam* over de vrouw?) De 'literaire werkelijkheid' van Kellendonk heet ook 'onkenbaar' te zijn. (39) Van Dijk citeert vervolgens instemmend de opvatting van Frans Ligtoet dat Kellendonk in *Mystiek lichaam* 'het moderne westerse bewustzijn analyseerde'. (39) De bescherming van de autonomie van de schrijver dreigt hier om te slaan in de afwijzing van elk moreel oordeel over de literaire werkelijkheid die de schrijver construeert.

Dan liever de benadering van Arnon Grunberg: in zijn essay staat geen geklets over meerduidigheid maar een heel duidelijke analyse. Aan de hand van één verhaal legt Grunberg een cruciaal existentieel probleem in Kellendonks werk bloot: 'de angst voor overbodigheid.' (83) Kellendonks 'kracht én zijn zwakte', aldus Grunberg, is zijn poging om zich via de literatuur 'aan gene zijde van de overbodigheid' te plaatsen en vanuit die positie te kunnen oordelen over de overbodigheid van de ander. (83) Grunberg is te fatsoenlijk om deze literaire strategie te verbinden met de sociale positie van de auteur, maar zijn analyse getuigt mijns inziens van meer moed en inzicht

dan het standaardverhaal over meerstemmigheid. We horen geen polyfonie, we horen de wanhopige stem van Kellendonk, en precies daarom blijft diens werk aantrekkelijk.

In twee andere schrijversbijdragen staat Kellendonks ironiebegrip centraal: het 'oprechte veinzen' van de auteur die nooit verhult dat hij de werkelijkheid niet kan kennen en evenmin kan beschrijven. Thomas Lieske pleit voor een herwaardering van het vormbewustzijn dat in Kellendonks proza met deze opvatting gepaard gaat. Dit is allerm minst een pleidooi voor formele abstractie in literatuur; integendeel: in 'het kunstmatige van zijn taal' en 'het niet-realistische karakter van zijn romans' schuilt net de emotionele kracht van Kellendonks werk. (48) Door de kunstmatigheid komt de 'verbinding roman-lezer' (49) tot stand, die het literaire werk onderscheidt van het journalistieke.

Niña Weijers beklemtoont een ander aspect van dat oprechte veinzen: het morele appel dat uitgaat van de nadrukkelijk geconstrueerde vorm – het engagement. 'Ironie is niet het tegenovergestelde van oprechtheid of engagement, maar incorporeert die juist, zonder naïviteit te veinzen.' (26) Deze ironie is een 'constructieve, kritische houding' (25), en staat dus haaks op de relativistische, cynische houding waarmee het begrip ook wel geassocieerd wordt. Weijers vond naar eigen zeggen inspiratie in Kellendonks essay 'Idolen' voor haar knappe debuutroman *De consequenties* (2014). Sterker nog, Kellendonks visie op het oprechte veinzen, waarbij de schrijver nadrukkelijk laat zien de werkelijkheid niet te kunnen doorgronden, las Weijers met de spreekwoordelijke schok van herkenning. 'De toon van mijn roman (...) leek me ineens in die twee woorden vevat: oprecht veinzen.' (25)

Haar bijdrage is om meer dan één reden de blikvanger van dit nummer. Niet alleen doet ze op smakelijke wijze verslag van haar studiejaren – ongetwijfeld voor menig briljante student herkenbaar. Daarnaast fascineert haar gehechtheid aan Kellendonks ironiebegrip me. Dat is immers het complexe ironiebegrip dat ik vijftien jaar geleden tijdens mijn eigen opleiding (toegegeven: in België) heb meegekregen en waaraan destijds het label 'postmodern' kleefde. Het is een visie op ironie die ervan uitgaat dat de werkelijkheid onkenbaar is en dat eenduidige (morele) uitspraken over die werkelijkheid dus enkel onder voorbehoud kunnen gedaan worden. Dit was een fundamenteel ethisch ironiebegrip, en lange tijd het enige ironiebegrip dat ik kende.

Ongeveer vanaf die tijd ging het begrip ironie echter door hetzelfde vagevuur als het postmodernisme in de Nederlandse literaire cultuur. In *De revanche van de roman* (2009) verbond Thomas Vaessens de postmoderne ironie met relativisme en cynisme – onaanvaardbaar in een cultuur die na 9/11 met dringende morele vragen werd geconfronteerd. En net nu we allemaal een beetje bekomen zijn van die afrekening met de postmoderne ironie – maar blijkbaar nog steeds in een moreel vacuüm leven – komen we weer bij de ironie van Kellendonk uit. Als antwoord op de wijd verspreide vraag naar ethiek en engagement in de letteren.

Een kwarteeuw na Kellendonks dood lijken de zinnen die ik hierboven uit *Mystiek lichaam* citeerde de hernieuwde belangstelling voor diens werk niet in de weg te staan: in 2015 verscheen een verzameling brieven van Kellendonk en jonge auteurs als Nina Polak en Niña Weijers haalden Kellendonk onlangs als inspiratiebron aan. Blijkbaar is Kellendonk opnieuw eigentijds. Als zijn werk nog steeds relevant is – en ik ben ervan overtuigd dat het dat is – dan is dat wellicht onder meer omdat zijn conservatieve moraal vandaag sterker resoneert dan een kwarteeuw geleden.

Volgens mij schuilt de aantrekkingskracht van Kellendonk in zijn conservatieve cultuurkritiek. Die biedt een antwoord op het hedendaagse verlangen naar houvast in traditionele waarden, en op het verlies aan legitimiteit van sociaaldemocratische politieke recepten. Zijn ironiebegrip geeft bovendien alle ruimte aan de ideologische twijfel en keuzestress van het leven na de zogeheten ‘grote verhalen’. Enkel Kellendonks diepe conservatisme kan verklaren dat zijn ironie in een wereld van neoliberale stuurlaaiheid in een flits van euforie als moreel kompas kan herontdekt worden. Het toppunt van zijn roem is wellicht nog niet bereikt. En aan deze roem draagt dit jubelnummer van *Extaze* ongetwijfeld zijn steentje bij.

*Kellendonk, F., *Mystiek lichaam*, Amsterdam 1986.

Literair tijdschrift Extaze

Themanummer ‘Kellendonk’

Jaargang 4, 2015, nr. 2 96 pagina’s 15 euro ISBN 9789062658848

Bron: *Vooys*, jrg. 33 nr. 4, december 2015

